

С. С. ТКАЧЕНКО, канд. іст. наук, доц. НТУ «ХП»;
Д. В. ПОШТАРЕНКО, НТУ «ХП»

НАУКОВО-ДОСЛІДНА ТА ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОГО ТОВАРИСТВА СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА І СІЛЬСЬКОГОСПОДАРЧОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ У КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Наданий аналіз науково-дослідної та просвітницької діяльності Харківського товариства сільського господарства і сільськогосподарчої промисловості та його внесок в розвиток сільськогосподарської науки та освіти в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття.

Приведен анализ научно – исследовательской и просветительской деятельности Харьковского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности, его вклад в развитие сельскохозяйственной науки и в конце ХІХ – начале ХХ вв.

We provide an analysis of scientifically – researching and educational activities Kharkov's society agricultural economy and agricultural industry and his endowment in development agricultural science and education at the close of the ХІХ – in beginning ХХ ages.

Постановка проблеми. У наш час, коли Україна переживає період реформаторського оновлення, як ніколи раніше, актуальним є вивчення історії аграрної науки. Виникла потреба у дослідженні тих періодів історії України, коли панували форми власності і господарювання в сільському господарстві, до яких ми прагнемо сьогодні.

З огляду на суть, характер і значення для подальшого розвитку країни, актуальною темою є дослідження становлення та діяльності мережі сільськогосподарських дослідних установ в окремих регіонах України пореформеного періоду кінця ХІХ — початку ХХ століть, коли в аграрному секторі спостерігалось переплетення різних соціально-економічних укладів, існування різних форм власності на землю і різних соціальних типів господарств. Порівнюючи розвиток сучасного й пореформеного села, можна побачити багато схожих проблем: невисока продуктивність праці в селянському господарстві, його недостатня матеріально-технічна база, брак необхідних капіталів і т. д., що негативно позначалось на загальному виробничому рівні селянського (сільського) господарства, особливо порівняно із провідними західними країнами.

Розвиток селянського господарства на Харківщині мав свою специфіку – воно розвивалося в найбільшому промисловому районі України, а Харків в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. був фактичним центром цього регіону. Отже, виробники сільськогосподарської продукції в цьому регіоні мали стабільний і все зростаючий ринок збуту, а надлишок робочої сили із села міг швидше знайти застосування у промисловості ніж в інших губерніях України. Історичний досвід дасть можливість запобігти повторенню помилок

минулого, прогнозувати серйозні прорахунки у проведенні сучасних радикальних перетворень в аграрній сфері. При цьому обов'язковим також є врахування особливостей регіональних особливостей.

Аналіз літератури. Дослідні установи, які існували наприкінці XIX – початку XX століття у Росії, поділялись на дослідні станції – загальні та спеціалізовані (селекційні, садівничі, виноробські, шовківничі, машиновипробувальні), дослідні поля, лабораторії і розсадники. За словами С. Л. Франкфурта: «Дослідна справа – це лабораторія мистецтва» [1, с. 86]. Саме в таких лабораторіях творилися для наших українських земель та сільськогосподарської промисловості різноманітні досліді з культурами для покращеного розвитку та для гарного врожаю, який сприяв розквіту виробництва. Багато вчених різних часів не без підстави називають роботу сільськогосподарських дослідних наукових установ золотим фондом досягнень сільськогосподарської науки [2]. Перші дослідні поля та станції не тільки мусили розробляти поліпшені прийоми ведення сільського господарства за допомогою науки, а й рухали саму науку вперед, збагачуючи її з'ясованими в установі даними та розповсюджуючи їх на певній території. Виникнення дослідних установ зобов'язано насамперед приватній ініціативі сільськогосподарських товариств і тільки значно пізніше, з середини 90-х років, проявилася ініціатива державна [3]. Велику роль у розвитку сільськогосподарської дослідної справи в Росії і в Україні в останній чверті XIX ст. відіграло Харківське товариство сільського господарства та сільськогосподарської промисловості.

Мета статті полягає у здійсненні історико-наукового аналізу діяльності Харківського товариства сільського господарства в контексті розвитку сільськогосподарської науки та освіти в другій половині XIX – на початку XX століття.

Виникнення та основні напрями діяльності товариства сільського господарства і сільськогосподарчої промисловості

Товариство було засновано у 1880р. [4, с. 1–4]. Згідно статуту його мета – це сприяння розвитку всіх галузей сільського господарства і сільськогосподарської промисловості у Харківській, Полтавській, Курській, Воронежській і Катеринославській губерніях, а також в інших суміжних з ними губерніях в разі згоди губернаторів [5, с. 3–4]. Для досягнення даної мети товариство здійснювало:

- обговорення питань, що відносяться до галузі сільського господарства та зв'язаних з ним інших сфер діяльності;

- сприяння місцевим господарям в отриманні необхідних відомостей та вказівок щодо окремих питань господарювання шляхом залучення досвідчених спеціалістів з різних напрямків сільськогосподарчої діяльності;

- розповсюдження теоретичних і практичних відомостей зі сільського господарства і сільськогосподарської промисловості шляхом обговорення сільськогосподарських питань, публічних читань, організації виставок і

змагань, перевірки і застосування до місцевих умов господарських правил і прийомів, а також випробування машин і знарядь;

- сприяння створенню дослідних станцій і полів для перевірки та використання в місцевих умовах сільськогосподарських правил і технічних прийомів, які були розроблені в інших регіонах;

- підтримання діяльності училищ по різним напрямкам сільського господарства та сільськогосподарчої промисловості.

Товариство відносилось до Департаменту землеробства і сільської промисловості, якому щорічно подавало звіти про свою діяльність. Організатором і першим головою товариства став професор агрономії Харківського університету В. А. Кочетов, до складу товариства входили також почесні, дійсні та члени – співробітники. В почесні члени товариства могли вибиратись вітчизняні та іноземні вчені, які відомі своїми працями в галузі сільського господарства і природознавства. Дійсними членами вибирались особи, які займались сільським господарством або науковою діяльністю з різних напрямів сільського господарства. В члени – співробітники вибирались особи, які сприяли діяльності товариства. Управління виконувалось Радою товариства, до складу якої входили: голова, замісник, казначей та 7 співробітників. Питання діяльності, прийняття нових членів, установа членських внесків розглядались на зборах товариства.

З метою найбільш успішного виконання прийнятих задач та різносторонньому обговоренню питань, які входили в круг діяльності, товариство засновує відділи, відділення та тимчасові комітети сільськогосподарчих консультацій з питань землеробства, тваринництва, садівництва, бджільництва, птахівництва, сільськогосподарчих технічних виробництв та ін. Діяльність відділів пов'язувалась з обговоренням питань та потреб тих місцевостей для яких вони засновані, а діяльність відділень – в межах спеціальності кожного і розповсюджувалась на весь район діяльності товариства. Про свою діяльність вони звітували в щорічних доповідях товариству [5, с. 13–15].

Якщо оцінювати основні напрями діяльності товариства кількістю засідань комітетів і комісій, то згідно наявних даних, наприклад, [4, с. 118–122] у 1908 р. найчастіше збирались комітети: дослідної станції (10), насінної виставки (7), тваринництва (4), сільської кооперації (4), комісії з випробування машин (4), вищої аграрної освіти в Харкові (4). Розглянемо діяльність насінницького бюро, яке являлось посередником між товариством та громадськими установами, сільськими господарями в справі постачання посівними культурами та ін. Визначимо з якими покупцями бюро мало відношення і який процент в них громадських установ. Головна частина щорічного прибутку (69%) надходила від приватних покупців і тільки (31 %) – від громадських організацій: сільськогосподарчих товариств півдня Росії, губернських земств та ін. Основу товарообігу складало насінництво (82,6 %). Остільки в діяльності товариства, а відповідно і бюро, перевага надавалась

посередництву між громадськими установами, то шляхом анкетування доцільно було установити які товари та які міри необхідно задіяти для узгодження інтересів як бюро, так і громадських установ. Для анкетування використовувались видавництва: щотижневий обласний громадсько – агрономічний журнал „Южно – Русская сельскохозяйственная газета” та двохтижневий „Хлібороб” [6. ДАХО. – Ф. 237. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1–9].

Науково-дослідна діяльність товариства

Важливу роль у розвитку дослідної справи відіграли сільськогосподарські товариства, які почали організовуватися в губерніях України ще в першій половині XIX ст., але процес розвитку дослідної справи просувався досить повільно, оскільки перші науково-дослідні установи здебільшого не користувалися підтримкою уряду [7. ДАХО.– Ф. 304. – Спр. 111 № 38. – Арк. 1–36./48, 8. ДАХО. – Ф. 304. – Спр. 173 № 91. – Арк. 1–27./50], а існували головним чином за рахунок праці і коштів окремих учених та ентузіастів дослідної справи або меценатів.

На початку 80-х років XIX століття сільськогосподарські товариства – місцеві громадські органи, за допомогою яких вживалися різні заходи з метою покращення стану сільського господарства у Росії стали активно займатися створенням перших дослідних установ. Найбільш активно працювали у цьому напрямку Південно – російське товариство сприяння землеробству і сільській промисловості в Києві, Товариство Південної Росії в Одесі та Катеринославі, Херсонське губернські сільськогосподарські товариства. Значний внесок у розвиток сільськогосподарської дослідної справи в Росії і в Україні в останній чверті XIX ст. зробило Харківське сільськогосподарське товариство. Наприклад, за ініціативою товариства на кошти Департаменту землеробства і губернського земства у 1908 р. була створена Харківська сільськогосподарська станція, яка у 1909 р. була перейменована на Харківську селекційну станцію, а її першим директором став професор П. В. Будрін [9, с. 93–95]. В задачі станції входило вивчення та можливе покращення сільськогосподарчих рослин, які Харківські дослідні поля також накопичили чимало наукового матеріалу з різних питань рослинництва в місцевих умовах [11, с. 106].

Після перших, переважно організаційних, років діяльності станції радою Харківського товариства сільського господарства була внесена пропозиція про скликання спеціального з'їзду діячів із селекції та насінництва сільськогосподарських культур. Місцем проведення з'їзду було обрано м. Харків, що пояснюється його вдалим розташуванням серед великої низки насінницьких господарств сусідніх повітів, а також організацією саме у цьому місті першої селекційної установи. В організації з'їзду безпосередню участь брало Харківське товариство сільського господарства за сприяння Департаменту землеробства, Державного управління землевлаштування і землеробства. Членами Комітету було обрано М. С. Барабошкіна, П. В. Будріна, А. Є. Зайкевича, П. П. Корхова, П. А. Пахомова, Б. М. Рожественського,

В. Я. Юр'єва та інших представників з'їзду [12, с. 125–130]. Завдяки проведеному з'їзду багатьом спеціалістам того часу була надана можливість удосконалити свої знання шляхом відряджень у провідні селекційні установи Західної Європи і Америки. Працівники станції впродовж 1911–1912 рр. отримали таку можливість [13. ДАХО. – Ф. Р–5971. – Оп. 1. – Спр. 1. –20 с.].

26–28 серпня 1911 року у м. Харкові відбулася Агрономічна нарада, 29–31 серпня 1911 року – Нарада інструкторів садівництва, у вересні 1911 року – Харківська обласна сільськогосподарська нарада, 2 жовтня 1911 року – Нарада по обслуговуванню Харківської губернії у ґрунтовому відношенні, 5 березня 1912 року – Ґрунтово-ботанічна нарада при Харківській губернській земській управі в м. Харкові, 10–17 лютого 1913 року при Головному управлінні землевлаштування і землеробства відбулася Нарада з сільськогосподарської дослідної справи. Всі наради відбулися за активної науково-організаційної участі товариства сільського господарства і сільськогосподарчої промисловості. Вагомий внесок у розвиток дослідної справи внесли активні члени товариства А. Є. Зайкевич, П. В. Будрін, В. Я. Юр'єв, Б. К. Енкен, та ін.

Професора Харківського університету А. Є. Зайкевича – агронома, фізіолога рослин, першого методолога вітчизняної агрономії – справедливо вважають в Україні батьком дослідної справи. За період з 1881 по 1902 рр. заснував 37 дослідних полів. Мережа дослідних полів Харківського сільськогосподарського товариства організовувалася переважно у маєтках цукрозаводчиків. Дослідні поля товариства відіграли важливу роль у розвитку вітчизняної дослідної справи і зробили значний внесок у теорію і практику сільського господарства, їхня діяльність вплинула і на заснування Полтавського, Деревчинського та інших полів [14, с.139–150]. Харківські дослідні поля також накопичили чимало наукового матеріалу з різних питань рослинництва в місцевих умовах.

Професора П. В. Будріна науковці – аграрії України, Росії, Польщі, та інших країн світу по праву вважають засновником сидеральної системи землеробства. Ця система наприкінці ХІХ – початку ХХ століття була найбільш радикальним способом поліпшення агрохімічних та водно-фізичних властивостей піщаних ґрунтів і пустищ, хоча на той час, ще не дуже поширеним. У 1908–1912 рр. працюючи на Харківщині, П. В. Будрін разом з В. Я. Юр'євим, Б. К. Енкеним. розробляє теоретико – практичні основи сортовипробування та селекції зернових і зернобобових культур для виведення нових більш якісних основних зернових і зернобобових культур. З цією метою ставили численні досліди: із сортовипробування і селекції для одержання районуваних сільськогосподарських культур з високими урожайністю і якістю зерна, із застосування добрив під різні культури для поліпшення родючості ґрунту та отримання високих урожаїв; із застосування нових агроприймів, які б дали можливість збільшувати урожайність культур, а, отже, і прибутковість селянських господарств. У 1910 році

П. В. Будрін розпочав на станції дослідження з питань селекції нових сортів культур ярої та озимої пшениці, вівса, проса, ячменю, кукурудзи, з 1912 року – ярої вики [15, с. 199–200].

Діяльність В. Я. Юр'єва, активного члена харківського товариства сільського господарства, видатного селекціонера, академіка, охоплює різні сторони сільськогосподарської дослідної справи [16]. В досліджуваний період, великі зусилля були сконцентровані В. Я. Юр'євим на розробку методів сортовивчення і вдосконалення технології селекційного процесу. “Шляхи, якими повинен був іти селекціонер у своїй роботі, були невідомі в Росії, підготовки ніякої не було, і лише часткове висвітлення цих шляхів доходило до нас від західноєвропейських учених. Доводилося експериментувати, винаходити самим, наштовхуватися в процесі роботи на все нові питання, розробляти їх, помилятися, вчитися на цих помилках, приходити до несподіваних висновків. Так поступово створювалися методи селекційної роботи, відкривалися на зміну старим, створювалася селекційна наука” [17, с. 44–50]. В. Я. Юр'єв, обіймаючи посаду завідуючого відділу селекції і насінництва Харківської селекційної станції, вперше в Україні організував розмноження насіння елітних сортів, розробив питання посівних якостей насіння, зокрема таких, як енергія проростання, схожість, величина, сила росту, сортова чистота, умови вирощування і живлення, вплив мінеральних добрив на якість насіння тощо. Наукова робота В. Я. Юр'єва не обмежувалася рамками кабінетів і лабораторій. Він прагнув якомога швидше й ширше впровадити нові сорти у виробництво, виступаючи з лекціями та доповідями, особисто спілкувався з трудівниками сільського господарства, публікував свої статті в журналах і газетах, наприклад, у “Южно-Русской Сельско-Хозяйственной Газете”, “Хлебороб”, у місцевій пресі, газетах “Южный край” та “Утро”, а також у спеціальних сільськогосподарських виданнях. Доповіді, звіти, статті В. Я. Юр'єва за перші роки роботи стали цінним матеріалом із методики та організації селекційного процесу і залишаються вагомим здобутком і тепер. Багато сил і часу В. Я. Юр'єв приділяв молоді. Протягом 25 років він займався педагогічною діяльністю і багато зробив для підготовки висококваліфікованих кадрів агрономів-насінників.

Просвітницька діяльність

Необхідність розвитку й поширення спеціальних сільськогосподарських знань у Російській імперії була усвідомлена ще на початку XIX століття. Першим поставив питання про розширення університетського курсу професор агрономії Харківського університету В. А. Кочетов. На I Московському Всеросійському з'їзді сільських господарів у 1860 р. він пропонував розширити агрономічний курс до створення відділень при університетах, тобто вперше питання розширення університетського курсу в Росії ставилося майже одночасно з затвердженням університетської агрономічної освіти в урядових колах Німеччини [18, с. 184–212].

Враховуючи, що при багатьох європейських університетах створювалися окремі сільськогосподарські кафедри або відокремлені інститути, у 1893 р. комісія товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості під головуванням Харківського губернатора і за участю таких відомих громадських діячів, як Є. С. Гордієнка, А. К. Алчевського, П. М. Харитоненка та інших вийшла з пропозицією про відкриття при Харківському Технологічному Інституті аграрного відділення, в якому вже у 1895 р. була створена кафедра сільськогосподарського машинобудування, спеціальні майстерні та станція для випробувань сільськогосподарських машин. Зокрема перший ректор ХТІ В. Л. Кирпичев підкреслював, що необхідна матеріальна база для організації навчального процесу є в університеті, технологічному й ветеринарному інститутах [19, с. 17].

Міська дума у 1894 р. підтримала пропозицію товариства. Але розгляд цього питання розтягнувся на багато років через те, що одночасно Харківське губернське земство поклало надії на переведення до Харкова Ново-Олександрійського інституту сільського господарства та лісівництва із польського м. Нова Олександрія. [20. ДАХО. – Ф. 237. – Спр. 4, Арк. 7]. Боротьба за вищу сільськогосподарську освіту в Харкові тривала 20 років – з 1894 по 1914. Харків перетворився на один із найважливіших у країні центрів сільськогосподарської освіти та науки несподіваним чином, у результаті збігу обставин. У серпні 1914 р. сюди був евакуйований найстаріший у Російській імперії сільськогосподарський вуз – Ново-Олександрійський інститут сільського господарства та лісівництва (заснований 1816 р. у Маримонті в передмісті Варшави, в 1862 р. переведений у м. Нова Олександрія Люблінської губернії). Всупереч об'єктивним труднощам за підтримки харків'ян, ново-олександрійці зуміли за короткий час налагодити роботу інституту на новому місці й органічно увійти в культурне життя харківської громади. Поруч із цими державними навчальними закладами в період 1907–1917 рр. у місті з'явилося ще сім недержавних ВНЗ. Усі разом вони створили міцний ґрунт для подальшого розвитку системи вищої освіти в Харкові у наступну радянську добу.

Важливе значення товариство приділяло становленню та розвитку середніх і нижчих сільськогосподарських закладів. Згідно “Нормального положення для низших сільськогосподарських шкіл” [21. ЦДІА України. – Ф. 1191. – Оп. 1. – Спр. 189. – Арк. 5–22], надавалося право сільськогосподарським товариствам, земствам і приватним особам відкривати сільськогосподарські навчальні заклади, а також гарантувалося надання їм державної допомоги. Метою нижчих сільськогосподарських шкіл було розповсюдження серед сільського населення переважно шляхом практичних занять основних знань із сільського господарства та сільськогосподарських ремесел. Передбачалося створення нижчих сільськогосподарських шкіл двох типів: загальних і спеціальних.

Навчальні заклади загального типу мали здійснювати підготовку з усіх основних галузей сільського господарства, а спеціальні – лише за окремими галузями. Школи обох типів поділялися на два розряди. До I-го розряду належали заклади, які мали більший навчальний курс, здійснювали підготовку “осіб, які могли б безпосередньо вести поліпшене селянське господарство або займати у великому господарстві посади нарядників сільських робіт, старост і прикажчиків”. Школи II-го розряду мали менший навчальний курс і готували “знаючих сільських робітників”. Школи обох розрядів називалися сільськогосподарськими школами 4-го і 3-го розрядів [22, с. 24–31]. Базою для практичної підготовки учнів ставало господарство навчального закладу і маєток, в якому воно розташовувалося. Відкриття нижчих сільськогосподарських навчальних закладів дозволялося лише за умови наявності добре налагодженого господарства. Одним із приватних закладів України була школа в селі Кручику на Харківщині, заснована в 1804 р. у маєтку В. Каразіна. Вона стала найвизначнішою і найвідомішою за часів учителювання в ній Г. Зайченка (1809–1821 рр.). В. Каразін приділяв велику увагу кручанській школі. Він намагався поєднати навчання із практичною роботою учнів так, щоб навчальний процес не відривав їх від хліборобської праці. На Харківщині, крім кручанської школи, існували школи в с. Бабах у маєтку О. Щербініна, у селі Бишкіні в маєтку Осипова, у с. Каплунівці в маєтку Соловійова та дві школи в маєтках гр. Шеремет’єва 8. У Харківській губернії, крім згаданих вище приватних шкіл, працювала Асеевська нижча сільськогосподарська школа Зміївського повіту та землеробська школа в місті Чугуєві, заснована 24 квітня 1843 року. При цій школі працювала дослідна ферма, створена в тому ж році, де проводилися дослідження з різним насінням жита, пшениці, вівса та конюшини [23. ДАХО. – Ф. 304. – Спр. 217 № 65 – Арк. 4./67]. У 1854 році було засноване Харківське землеробське училище на 60 учнів. Ріст училища почався лише з другого десятиріччя, після того як воно себе зарекомендувало і набуло визнання в Харківській та сусідніх губерніях. На початку 90-х р. XIX ст. училище очолював дійсний статний радник О. А. Колесов. З ним працювали відомі члени товариства сільського господарства і сільськогосподарчої промисловості А. М. Григоренков, О. І. Алексеев, Ф. Д. Макулов. Останній завідував метеорологічними спостереженнями при училищі і викладав хімію, фізику і сільськогосподарську технологію. Навчальною базою училища являлась Харківська сільськогосподарська ферма, що знаходилася в 10 верстах від Харкова і 3-х верстах від станції Дергачі Курсько-Харківської залізниці, становила 576 десятин. Господарство ферми охоплювало широке коло галузей – рільництво, лукивництво, городництво, садівництво,

лісівництво, скотарство, технічні виробництва (мукомельне, черепичне, торф'яне, виробництво цегли). На території ферми культивувалися польові культури: озиме жито – Пробштейнське; озима пшениця – Червона остиста (м'яка); овес – Французький білий, Канадський; кормовий буряк – Оберндорфська, Мамут; люцерна, еспарцет, конюшина, тимофіївка, могар, росичка. Усі культури були акліматизованими до кліматичних і ґрунтових умов Харківщини завдяки дослідженням співробітників Харківської селекційної станції. Важливим моментом у роботі ферми було те, що розсадники слугували навчальним посібником для учнів землеробського училища і слухачів курсів із садівництва, які щорічно влаштовувалися землеробським училищем для вчителів народних училищ. Крім того, розсадники забезпечували школи садовими рослинами і задовольняли попит приватних осіб на розсаду й насіння. Учні училища були присутніми і допомагали розпорядникам на Харківській вересневій насінневій виставці у 1895 році, яка проводилась товариством сільського господарства і сільськогосподарчої промисловості.

Таким чином, простежується повний шлях розвитку агрономічної школи. Від кріпацької навчальної ферми – до вищої школи Зоотехнікуму (реформування відбулося в 1923 р.). Від незручного піску й болота – до впливового агрокультурного осередку, в якому синтезовано висновки сільськогосподарського досвіду і науки. Шлях цей довгий та нелегкий. Стара хліборобська школа ввійшла в коло поважних наукових сільськогосподарських установ, що мали за головне своє призначення нести світло знання сільському господарству в Україні.

Висновки. У всі часи існування цивілізації на теренах українських земель сільське господарство було й залишається провідною галуззю економіки за різних систем влади. Пророчі слова Жан-Жака Руссо: «Єдиний засіб утримати державу у стані незалежності від будь-кого – це сільське господарство. Володійте ви хоч би всіма світовими багатствами, якщо вам нічим харчуватись – ви залежите від інших. Торгівля створює багатство, однак сільське господарство забезпечує свободу». Як реалізувати могутній потенціал агропродовольчого комплексу України, який, за переконанням багатьох, є саме тим сегментом національної економіки, що може стати локомотивом її економічного розвитку, виконати свою історичну роль – стати головною рушійною силою по виходу з економічної кризи, в якій опинилася держава вимагає звертання до історичного досвіду.

Порівнюючи розвиток сучасного й пореформеного села періоду кінця XIX – початку XX століть, можна побачити багато схожих проблем. Проведений аналіз показує, що подальший розвиток сільського господарства,

інтенсифікація землеробства, підвищення продуктивності культурних агроценозів можливі лише за умови використання набутого досвіду в цій галузі. Історія вітчизняної агрономії показує, що, крім академічних установ, важливою силою, що підтримувала наукові дослідження в аграрній галузі, були сільськогосподарські товариства. Зв'язати науку з практичним сільськогосподарським виробництвом могли тільки дослідні установи при сільськогосподарських товариствах одній із форм галузевих асоціацій, що виникали з ініціативи приватних осіб (вчених та землевласників) і діяли за принципом саморегулювання. Вивчення досвіду науково – дослідної і просвітницької діяльності, найбільш відомого своїми досягненнями Харківського товариства сільського господарства і сільськогосподарчої промисловості, є повчальним і корисним у сучасних умовах для розгортання діяльності дорадчих служб на сучасному етапі розвитку АПК.

Список літератури: 1. Франкфурт С. Л. Культура сахарной свеклы по данным Сети оп. Полей Всероссийск. О-ва Сахарозаводчиков: за 10-летие 1901–1910 гг. – К., 1912 г. – С. 86. 2. Вергунов В. А. Нариси історії аграрної науки, освіти та техніки / В. А. Вергунов; УААН, ДНСГБ. – К.: Аграр. наука, 2006. – 492с. 3. Винер В. В. Сельскохозяйственное опытное дело. Краткий исторический очерк и обзор программ русских с.-х. опытных учреждений (1840-1910 гг.). – М.: Новая деревня, 1922. – 108 с. 4. Головка А. Сельско-хозяйственные общества Харьковской губернии. – Харьков: Из-во Харьковской земской управы, 1910. – 136 с. 5. Устав Харьковского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. – Харьков, 1879. – 15 с. 6. ДАХО: фонд Харківського сільськогосподарчого товариства. ф. 237.– Оп. 1.– Спр. 5. – Арк. 1–9 7. ДАХО.– Ф. 304. – Спр. 111 № 38. – Арк. 1–36/48. 8. ДАХО. – Ф. 304. – Спр. 173 № 91. – Арк. 1–27/50. 9. Коваленко С. Д. Діяльність професора П.В. Будрина в контексті розвитку сільськогосподарської науки і освіти: Дис.канд. іст. наук – 07.00.07. – К., 2002.– 231 с. 10. Харьковская селекционная станция // Сборник сведений по сельскохозяйственным опытным учреждениям России. СПб., 1911. – 252 с. 11. Отчет по Харьковской сельскохозяйственной областной селекционной станции за 1908 – 1909 гг. – Х.: Тип. М. Сергеева и К. Гальчека, 1910. – 106 с. 12. Труды I-го Съезда деятелей по селекции сельскохозяйственных растений, семеноводству и распространению семенного материала 10-15 января 1911г., в г. Харькове / Х.О.С.Х.; Под ред. П.В. Будрина и др. – Х., 1911. – Вып. 2. – 238 с. 13. ДАХО. – Ф. Р-5971. – Оп. 1. – Спр. 1. – 20 с. 14. Полтавское опытное поле // Сборник сведений о сельскохозяйственных опытных учреждениях России (по данным анкеты 1910 года) /Г.У.З.иЗ., Департамент Земледелия. – СПб.,1911. – С. 139-150. 15. Коваленко С. Д. Професор П.В. Будрін – один із організаторів дослідних робіт з проблем селекції польових культур на Україні // Український селянин: Праці наук.-досл. ін-ту селянства. М-ли III Всеукр. симпозиуму з проблем аграр. історії, 17–18 травня 2001 р. – Черкаси, 2001. – Вып. 3: спец. – С. 199–200. 16. Ожередьєва В.М. Діяльність академіка В. Я. Юр'єва в контексті розвитку сільськогосподарської науки в Україні : Дис... канд. наук: 07.00.07 – 2008. - 230 с. 17. Юрєв В. Я. Селекция и семеноводство на Харьковской станции // Селекция и семеноводство. – 1946. – Юбилей. номер. – С. 44-50. 18. Катаев Н. Сельскохозяйственное образование// Энцикл. словарь русского библиогр. ин-та Гранат. – Т. 37. –185 с. 19. Степанович Е. П. Высшая специальная школа на Украине (конец XIX – начало XX в.). – К.: 1991. -238 с. 20. ДАХО. - Ф.237. - Спр. 4, Арк.7. 21. ЦДІА України м. Київ. – Ф. 1191. – Оп. 1. – Спр. 189. – Арк. 5-22. 22. Колесов А. Низшие сельскохозяйственные школы. – Х. : Тип. Зильберберга. – 1894. – 56 с. 23. ДАХО. – Ф. 304. – Спр. 217 № 65 – Арк. 4/67.

Надійшла до редакції 15.01.11